

Havaintoja

Aspektista suomen kielessä

Romuald Wawrzyniak (Poznań)

Nykyisessä kielitieteessä aspekti on kaikkein ongelmallisimpia kieliopillisia kategorioita. Slaavilaisia kieliä koskevan materiaalin pohjalta siitä on tehty paljon tutkimuksia. Sen sijaan ei-indoeurooppalaisissa kielissä, joihin suomikin kuuluu, on aspektia tutkittu melko vähän, vaikka erityisen kiintoisia ovat juuri ne kielet, jotka selvästi poikkeavat perinnäisestä tutkimusalueesta, ts. slaavilaisista kielistä. Toisaalta formaaliset erot aspektin esiintymistavassa aiheuttavat selviä eroja käytettäviin teorioihin ja aiheen käsitteilyyn.

Seuraavassa käsittelen lyhyesti suomen aspektin esiintymistä syntaksin ja semantiikan valossa. Sovellan etupäässä yleislingvististä aspektin tulkintaa.

Slaavilaisissa kielissä aspekti on verbin pakollinen kategoria. Kategorian toisessa merkityksessä voimme sanoa, että aspektin kategoria on joukko, joka sisältää tietyn slaavilaisen kielen perfektiiiset ja imperfektiiviset sanat (verbit). Suomessa taas pintarakenteen kannalta aspekti ei ole verbin vaan verbi + objekti-syntagman ominaisuus. Syytä tähän on

se, että perfektiiisyyden ja imperfektiivisyyden formaaliset yksiköt esiintyvät objektissa. Aspektioppositio perustuu akkusatiivi : partitiivi -oppositioon. Kieliopillisiin kategorioihin kuuluvat vain ne muodot, joilla on tietyn kategorian formaaliset yksiköt. Sen mukaan aspektikategoria suomen kielessä sisältää perfektiiiset syntagmat. Syvärakennetta tutkittaessa voitaisiin olettaa, että aspekti on verbin semanttinen ominaisuus, mutta tällaista ratkaisua ei voida soveltaa, kun kyseessä on suomen kielen pintarakenne. Sellaiset sanat kuin *kirjan, taloa, sen tai tein, luin, rakensin* ovat aspektin dimensiossa indefiniittisiä.¹

Koska aspekti suomessa esiintyy vasta syntagmaattisella tasolla (esim. *tein sen, rakensin taloa, kirjoitin kirjeen* jne.), voidaan ilmiötä tutkiakin vain syntaktiselta kannalta. Esiintymistavan mukaan on hyvät perusteet kutsua sitä kieliopillis-syntaktiseksi kategoriaksi.

Formaaliset erot slaavilaisten kielten ja suomen kielen aspektin välillä johtavat usein erimielisyyksiin jopa ilmiön määritelmässä. Aspektin yleisteoriassa ja slaavilaisia kieliä koskevissa tutkimuksissa aspekti nykyään määritellään tavallisesti siten, että perfektiiivinen aspekti kuvaa toimintaa kokonaisvaltaisesti ja imperfektiivinen aspekti taas ei-kokonaisvaltaisesti (kehityksenalaisena). (Ks.

¹ Aspektin dimensio on joukko, joka sisältää kaksi relevanttia seemistä piirrettä: perfektiiisyyden ja imperfektiivisyyden sekä indefiniittisyyden piirteen.

$DIM_{sm}^{asp} = [perf, imperf, indef]$.

Havaintoja

esim. Comrie 1976: 3, Forsyth 1972: 8, Isatšenko 1960: 132, Maslov 1959: 309—310.) Suomessa tähän liittyy Dahlin ja Karlssonin määritelmä (1976: 29—38), joka perustuu konstruktiviseen semantiikkaan. Sen mukaan »aspekti-opposition resultatiivinen/irresultatiivinen olenaisiin piirre on se, aiheuttaako verbin ilmaisema tekeminen jonkin sellaisen ratkaisevan muutoksen objektin tarkoitteessa, että se ikään kuin siirtyy uuteen tilaan —» (Hakulinen — Karlsson 1979: 183), eli perfektiivinen aspekti implikoi ratkaisevaa muutosta objektin tarkoitteen tilassa, mitä formaalisesti ilmaistaan objektin akkusatiivilla. Imperfektiivisellä aspektilla tällaista implikaatiota ei ole, ja sitä merkitään pintarakenteessa objektin partitiivilla. Määritelmältä — kuten sen esittäjätkin myöntävät — puuttuu universaalisuus siksi, että sen avulla ei voida analysoida kaikkia verbi + objekti -syntagmoja. Verbien leksikaalisten ominaisuuksien johdosta jotkut syntagmat jäävät ongelmallisiksi (ennen kaikkea ne, joissa esiintyvät psykologiset ja havaintoverbit). Mahdotonta olisi myös soveltaa tätä määritelmää slaavilaisiin kieliin, joissa aspekti sekä pinta- että syvärakenteen kannalta on verbin ominaisuus ja on samalla riippumaton transitiivisuudesta ja objektista. Tässä on huomautettava, että Dahlin ja Karlssonin aspektin tulkinta ei ole suinkaan uusi. Sen perusajatus on samanlainen kuin perinnäisissä suomen aspektin tutkimuksissa. Uutta siinä on termistö ja näkökohta, jonka avulla ilmiöstä pyritään antamaan aiempaa eksplisiittisempi kuva. Perusongelmat ja päätelmät pysyvät lähes samalaisina kuin Sadeniemen ja Penttilän tutkimuksissa. (Ks. Sadeniemi 1929: 315—320, Penttilä 1963: 589—595.)

Yleislingvististä aspektin tulkintaa voidaan soveltaa myös suomen kieltä tutkittaessa. Näin ollen analysoitaessa aspektia semantiikan kannalta voidaan suomessa kuten myös slaavilaisissa kielissä erottaa kaksi parametria. Seuraa- vassa joitakin klassisia esimerkkejä:

- (1) Luin kirjan.
- (2) Rakensin taloa.
- (3) Kirjoitin kirjeen.

Comrien ehdottaman, toiminnan kokonaisvaltaisuuteen perustuvan tulkinnan mukaan suomen esimerkit puoltavat paikkaansa; Comrie'a siteeratakseni »— the whole situation is presented as a single unanalysable whole with beginning, middle and end rolled into one —» (Comrie 1976: 3, myös Forsyth 1970: 8). Juuri tässä Comrien tarkoittamassa mielessä esimerkit 1, 2 ja 3 kuvastavat toimintaa kokonaisvaltaisesti (ensimmäinen parametri). Aspektin toinen tärkeä semanttinen piirre, toinen pääparametri, perustuu toiminnan sisäiseen aikaan. Suomen aspektille olennaista on se, että se on tietty relaatio toiminnan ja objektin tarkoitteen välillä. Tarkasti sanoen niiden välillä on olemassa ajallis-määrällinen suhde (ulote). Jos tämä ulote on käytetty loppuun, on kyseessä perfektiivinen aspekti. Tietyn pisteen jälkeen toiminta ei voi jatkua, koska »kirja on luettu viimeiseen sivuun saakka», »talo on valmis», »kirje on kirjoitettu viimeiseen sanaan asti». Metaforisesti toiminta voi jatkua, kunnes sen sisäinen raja on saavutettu tai puhuja olettaa, että se tulee saavutetuksi. Silloin sitä katsotaan perfektiivisesti, ja pintarakenteessa tätä ilmaistaan objektin akkusatiivilla. Akkusatiivi määrittää toiminnan sisäisen ajan eli rajan. Jos vielä otetaan huomioon, että perfektiivinen toiminta kohdistuu objektiin kokonaisuutena, on loogista, että se on usein resultatiivinen (esim. 1, 2 ja 3), vaikka sitä ei voi yleistää kaikkiin tapauksiin (esim. *näin sinut*). Sen sijaan imperfektiivinen aspekti ei implikoi sisäisen rajan saavuttamista. Silloin toiminta voidaan usein katsoa kehityksenalaiseksi tai sen voidaan katsoa kuvastavan prosessia, esim.

- (4) Luin kirjaa / Olen lukemassa kirjaa.
- (5) Rakensin taloa / Olin rakentamassa taloa.

(6) Kirjoitin kirjettä / Olin kirjoittamassa kirjettä.

Samoin tulkitaan aspektia slaavilaisissa kielissä. Ero on siinä, että näissä kielissä toiminnan sisäinen raja on ilmaistu verbeissä, oli pa verbi transitiivinen tai ei. Suomessa se on ilmaistu formaalisesti objektissa, aspekti on siksi sidoksissa syntaksiin ja sen distribuutio on suppeampi kuin slaavilaisissa kielissä. Semanttisen analyysin lopuksi voidaan todeta, että objektin akkusatiivi kvantifioi toiminnan sisäistä aikaa, määrittää sen sisäisen rajan, jonka saavuttamisen jälkeen toiminnan katsotaan olevan perfektiivinen.

Objektin partitiivilla tällaista ominaisuutta ei ole. Se ei kvantifioi sisäistä aikaa eikä määritä toiminnan rajaa. Tässä on vielä korostettava, että aspekti kuvastaa toiminnan sisäistä eikä sen ulkopuolista aikaa. Siksi ei saa samastaa aspektia tempukseen, joka on deiktinen kategoria ja koskee toista abstraktion tasoa.

Seuraavassa käsittelen lyhyesti joitakin aspektin semanttis-kieliopillisia ominaisuuksia, joiden perusteella voidaan analysoida sen muita esiintymismuotoja.

a) Perfektiivinen aspekti ei voi esiintyä aktuaalisessa preesensissä. Perfektiivisen syntagman kileliopillinen preesens on merkitykseltään futuuri («perfektiivinen futuuri»), esim.

(7) Luen kirjan.

(8) Rakennan talon.

Tämä johtuu siitä, että perfektiivisyyden merkitykseen sisältyy ajallinen ulote. Aktuaalipreesens on taas tavallisesti puhehetkeä vastaava piste ajan akselilla. Tällainen rajoitus ei koske imperfektiiivistä aspektia, joka voi esiintyä sekä aktuaalipreesensissä että futuurissa kontekstia myöten, esim.

(9) Luen kirjaa (nyt, huomenna).

(10) Rakennan taloa (nyt, huomenna).

Vastaavanlainen ilmiö on myös slaavilaisissa kielissä, joissa se on osittain formaalistunut. Puolassa tai venäjässä perfektiivisillä verbeillä ei ole liittofutuuria. Perfektiivistien verbien kieliopillinen preesens on merkitykseltään futuuri, esim. puolassa

Przeczytam książkę; zbuduję dom. (perf. fut.)

Będe czytał książkę; będe budował dom (imperf. fut.)

b) Perfektiivinen syntagma ei esiinny 3. inf. inessiivissä, mitä voidaan sanoa aspektin kieliopilliseksi ominaisuudeksi. Semanttisesti tämä on selitettävissä siten, että perfektiivisen aspektin ei voida katsoa kuvastavan prosessia:

(11) *Olen lukemassa kirjan.

(12) *Olen rakentamassa talon.

3. inf. inessiivi pakottaa imperfektiivisen muodon (partitiiviobjektin) käyttöön:

(13) Olen kirjoittamassa kirjaa.

(14) Olen rakentamassa taloa.

c) Perfektiivisille syntagmoille olenaista on se, että ne esiintyvät usein inessiivimuotoisen ajan adverbiaalinen yhteydessä. Niitä ei voida käyttää imperfektiivistien muotojen kanssa, esim.

(15) Luin kirjan kahdessa tunnissa.

(16) Rakensin talon kahdessa vuodessa.

(17) *Luin kirjaa kahdessa tunnissa.

(18) *Rakensin taloa kahdessa vuodessa.

Toisaalta ei objektinsukuista määrän adverbialia («OSMA») voida käyttää syntagmoissa, joissa varsinainen objekti viittaa perfektiivisyyteen. OSMA on ominainen imperfektiivisille muodoille, esim.

(19) *Luin kirjan kaksi tuntia.

(20) *Rakensin talon kaksi vuotta.

(21) Luin kirjaa kaksi tuntia.

(22) Rakensin taloa kaksi vuotta.

Havaintoja

Analoginen ilmiö esiintyy myös puolessa transitivisten verbien yhteydessä, esim.

a) inessiivin kaltainen ajan adverbiaali:

Przeczytałem książkę w godzinę (perf.)
*Czytałem książkę w godzinę (imperf.)

b) OSMA:n kaltainen ajan adverbiaali:

Przeczytałem książkę godzinę (perf.)
Czytałem książkę godzinę (imperf.)

Edellä mainittuja ominaisuuksia voidaan sanoa aspektin käyttäytymismalliksi suomen kielessä.² Sen mukaan voidaan tarkastella aspektin muita esiintymistapauksia, joista kiintoisin on OSMA.

Aspektiltaan definiittisinä on edellisen mukaisesti totuttu pitämään sellaisia syntagmoja, joissa aspekti on formaalisesti ilmaistu kieliopillisessa objektissa. Suomen kielessä on kuitenkin mahdollista ilmaista selvää aspektia myös objektiittomissa syntagmoissa. Syntagman ytimenä on tällöin intransitiivinen verbi, johon OSMA-muodot liitetään. Selvimmät esimerkit saadaan syntagmoista, joissa esiintyy liikkumista merkitsevä verbi (esim. *hiihtää, juosta, kävellä, kulkea* jne.):

(23) Jussi hiihti seitsemän kilometriä.

(24) *Jussi on hiihtämässä seitsemän kilometriä.

(25) *Jussi hiihti seitsemän kilometriä puoli tuntia.

(26) Jussi hiihtää seitsemän kilometriä puolessa tunnissa.

(27) Jussi hiihti seitsemää kilometriä.

(28) Jussi on hiihtämässä seitsemää kilometriä.

(29) Jussi hiihti seitsemää kilometriä puoli tuntia.

(30) *Jussi hiihti seitsemää kilometriä puolessa tunnissa.

(31) Jussi hiihtää seitsemän kilometriä.

(32) Jussi hiihtää seitsemää kilometriä.

Esimerkkien 23, 26 ja 31 perfektiiivisyys ja esimerkkien 27, 28, 29 ja 32 imperfektiivisyys on selvä. Syntagmat käyttäytyvät aspektimallin mukaisesti (vrt. esim. 7–22). Niiden yhtäläisyys kieliopilliseen aspektiin on täydellinen, vaikka niiltä puuttuu objekti. Selitys on yksinkertainen. Varsinaisesti määrän adverbiaaliksi katsottava lauseenjäsen, joka vastaa kysymykseen »kuinka pitkän matkan», määrittää tarkasti ajallis-määrällistä toiminnan ulotetta ja tulee akkusatiiviobjektin kaltaiseksi, kun sisäinen raja saavutetaan. Tällöin toiminta ei kohdistu objektiin, jota ei ole, mutta se voi jatkuu tiettyyn pisteeseen asti: seitsemän kilometri on analoginen kirjan viimeisen sivun kanssa (vrt. esim. 1). Päätteetön määrän adverbiaali kvantifioi siten toiminnan sisäistä aikaa samoin kuin objektin akkusatiivi (vrt. esim. 1, 2, 3). Adverbiaali, joka vastaa kysymykseen »kuinka pitkää matkaa», on taas funktioltaan analoginen objektin partitiiville; se ei implikoi sisäistä rajaa eli ei kvantifioi toiminnan sisäistä aikaa.

Osmo Ikolan mukaan OSMA vastaa kysymyksiin »kuinka pitkän matkan», »kuinka kauas», »kuinka monta kertaa», »kuinka monennen kerran» (Ikola 1977: 142). Aspektin kannalta objektin kaltainen funktio on vain varsinaisella määrän adverbiaalilla (»kuinka pitkän matkan», »kuinka pitkää matkaa»), koska vain tämän kaltainen OSMA kvantifioi toiminnan sisäistä aikaa. Tällaista ominaisuutta ei ole adverbiaalilla, joka vastaa kysymykseen »kuinka kauan». Se viittaa toiminnan ulkopuoliseen aikaan, eikä sillä ole mitään tekemistä aspektin kanssa, kuten jo alussa huomautin. Siksi syntagmat

(33) Jussi hiihtää kaksi tuntia.

(34) Pekka juoksi koko päivän.

² Aspektin tärkeänä ominaisuutena pidetään myös sitä, että sen avulla voidaan ilmaista suhteellista aikaa, esim. *Luin lehteä, kun hän tuli sisään / Olin lukemassa lehteä, kun hän tuli sisään*; vrt. *Luin lehden, kun hän tuli sisään*. Vastaavasti puolassa: *Czytałem gazetę gdy on wszedł*; vrt. *Przeczytałem gazetę gdy on wszedł*.

ovat aspektiltaan indefiniittisiä. Niissä toimintojen kesto on tosin rajallinen mutta deiktisesti ajan akselilla. Aspekti taas ei ole deiktinen kategoria; se kuvastaa toiminnan sisäpuolista aikaa. Syn-tagmoissa, joissa esiintyy varsinainen objekti, ajan adverbiaali on riippuvainen aspektista eikä päinvastoin:

(35) Jussi mietti asiaa koko päivän. (Imperf.)

(36) *Jussi mietti asian (loppuun) koko päivän.

(37) Jussi mietti asian (loppuun) päivässä. (Perf.)

Tämä voidaan havainnollistaa myös seuraavalla tavalla:

objektin imperfek-
akkusa- → tiivinen → inessiivimuotoinen
tiivi aspekti ajan adverbiaali

objektin imperfek-
partitiivi → tiivinen → OSMAn kalt.
aspekti ajan adverbiaali

OSMAN kaltaisella ajan adverbiaalilla ei ole aspektuaalista funktiota. Sama pätee frekventatiivisuutta ilmaisevaan OSMAan, joka vastaa kysymykseen »kuinka monta kertaa», »kuinka monennen kerran». Se määrittää vain, kuinka monta kertaa toiminta toistuu tai toistui. Tällaisella adverbiaalilla ei ole vaikutusta aspektiin. Siksi syntagmaja

(38) Jussi hiihti viisi kertaa.

(39) Jussi hiihtää viidennen kerran.

on pidettävä aspektiltaan indefiniittisinä. Aspektuaalinen funktio voi olla vain varsinaisella määrän adverbiaalilla, joka vastaa kysymykseen »kuinka pitkän matkan», »kuinka pitkää matkaa». Muut OSMAn avulla ilmaistavat kvantifikaatiot — kesto ajan akselilla ja toiminnan frekventatiivisuus — ovat aspektin kan-

nalta irrelevantteja.

Edellä olevan tarkastelun perusteella olisi syytä erottaa suomen kielessä kaksi aspektin lajia:

— kieliopillinen aspekti, joka esiintyy verbi + objekti -syntagmoissa ja joka formaalisesti ilmaistaan akkusatiivi/partitiivi -oppositiolla (syntaktis-semanttinen oppositio),

— looginen aspekti, joka esiintyy objektittomissa syntagmoissa ja joka ilmaistaan varsinaisen määrän adverbiaalilla; formaalisesti aspektioppositio perustuu silloin päätteetön OSMA / partitiivi-OSMA -oppositioon (morfologis-semanttinen oppositio).

KIRJALLISUUTTA

- COMRIE, BERNARD 1976: Aspect. An introduction to the study of the verbal aspect and related problems. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAHL, ÖSTEN ja KARLSSON, FRED 1976: Verbien aspektit ja objektin sijamerkinä: vertailua suomen ja venäjän välillä. — Sananjalka 18.
- FORSYTH, JOHN 1972: A grammar of aspect. Usage and meaning in the Russian verb. Cambridge University Press, Cambridge.
- HAKULINEN, AULI ja KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKS, Jyväskylä.
- IKOLA, OSMO 1977: Nykysuomen käsi- kirja. W + G, Espoo.
- ISATŠENKO, ALEKSANDER 1960: Gramatitšeskij stroj ruskogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Izdatelstvo Slovackoj Akademii Nauk. Bratislava.
- MASLOV, JURIJ 1959: Glagolnyj vid v sovremennom bolgarskom jazyke. Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva—Leningrad.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. 2. painos. WSOY, Porvoo.
- SADENIEMI, MATTI 1929: Objektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. — Virittäjä 33 s. 315—320.